

УДК: 373.5.015.31:316.42 (043.3)

Журба Катерина Олександрівна

канд. пед.наук, ст. наук. сп., провідний наук. сп.

лабораторії громадянського та морального виховання

Інституту проблем виховання НАПН України

СУЧАСНІ ФОРМИ І МЕТОДИ ВИХОВАННЯ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ЦІННОСТЕЙ У ШКОЛЯРІВ ОСНОВНОЇ І СТАРШОЇ ШКОЛИ У ПОЗАКЛАСНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкриваються сучасні форми і методи виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи. Значна увага приділяється розкриттю індивідуальних, мікрогрупових, групових та масових форм виховання. Схарактеризовано методи виховання смисложиттєвих цінностей: вербальні, інтерактивні, рефлексивні, ігрові, наочні, практичні. Висвітлено роль психолого-педагогічного супроводу.

Ключові слова: смисложиттєві цінності, форми виховання, методи виховання, школярі основної і старшої школи, позакласна діяльність.

Розуміння смисложиттєвих цінностей як прояву креативного начала в життєдіяльності школяра, а також у творчому процесі розгортання його сутнісних сил, дозволяє розглядати сучасне виховання у синергетичному й аксіологічному контексті. З цієї точки зору позакласна робота володіє потужним потенціалом для виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи, усвідомленні ними себе творцями своєї долі і життя, а запропонована нами методика виховання дає змогу зробити цей процес більш ефективним.

З-посеред найважливіших завдань перед сучасною педагогікою стоїть завдання формування у дітей життєвих компетентностей, які допоможуть їм у майбутньому. Однак, формування життєвих компетентностей неможливе без звернення до особистості дитини, усвідомлення нею себе суб'єктом власного життя, розширення поля життєвих смислів, власного призначення, вибору смисложиттєвих цінностей. Запит на виховання смисложиттєвих цінностей існує у всі часи і особливо загострюється у період суспільних криз, коли зростаюча особистість відчуває тривогу за власну самореалізацію, цінність власного життя, бажання залишити свій слід на землі. Усе це потребує і відповідної організації виховної роботи, вибору адекватних часові форм і

методів, спрямованих на формування у дітей етичних уявлень про смисложиттєві цінності, смисл життя, життєві цілі і перспективи, формування життєвих компетентностей і навичок осмислення власного життя, а також позитивної мотивації до самоздійснення, розуміння своїх моральних потреб та вибору засобів для реалізації життєвої програми.

Різні аспекти проблеми виховання смисложиттєвих цінностей у дітей різного віку досліджували зарубіжні (Дж. Біллі, Л. Флінт, Р. Мартін, Дж. Міллер, Р. Пауль) та вітчизняні (І. Бех, В. Кремень, В. Огнев'юк, А. Солодка, Л. Хоружа).

Метою статті є висвітлення сучасних форм і методів виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи у позакласній діяльності.

Позакласна діяльність відіграє надзвичайно важливу роль у вихованні смисложиттєвих цінностей школярів основної і старшої школи, значною мірою тому, що її метою є задоволення моральних потреб і запитів дітей, розкриття їхніх здібностей, нахилів, сутнісних сил у неформальній обстановці.

До переваг позакласної роботи можна віднести її добровільність, творчу зорієнтованість, соціальну спрямованість, відповідність інтересам і бажанням школярів, можливість проявити ініціативу, самостійність та самодіяльність.

Ефективність позакласної роботи значною мірою залежить від підготовленості класного керівника, його організаторських здібностей, уміння зацікавити і згуртувати учнів у досягненні виховної мети.

Організація позакласної роботи для школярів основної і старшої ланки школи є багатоаспектною та характеризує не лише певне поле діяльності, реалізацію різних виховних завдань, а й якість, що зумовлює пошуки нових, відповідних сучасним вимогам, змісту, форм і методів виховної діяльності.

У педагогічній діяльності зміст втілювався у конкретній організації виховного процесу.

Ми виходили з того, що позакласна робота спрямована на розширення світогляду особистості школяра, закріплення і поглиблення етичних знань про смисл життя, життєві цілі, перспективи, плани, формування життєвих

компетентностей, відповідних практичних умінь і навичок, здатності самостійно вирішувати поставлені перед собою завдання, ставити мету та досягати її, долати внутрішні протиріччя та труднощі, бути самодостатньою особистістю.

Процес виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи був спрямований на:

- формування у школярів позитивної Я-концепції, що виявляється у внутрішній свободі, почутті власної гідності та переконаності у власній значущості, об'єктивності самооцінки; упевненості в доброзичливому ставленні до себе дорослих і однолітків; усвідомленні себе суб'єктом життя, власних можливостей в успішному оволодінні різними видами творчої діяльності, досягненні поставленої мети;
- розвиток у школярів основної і старшої школи таких моральних якостей, як гідність, свобода, любов і справедливість;
- формування у дітей осмисленої поведінки, навичок партнерства, колективної взаємодії, дружби;
- розвиток у школярів смисложиттєвої сфери та моральних потреб через ознайомлення та безпосередню участь у різних видах діяльності;
- формування у дітей бажання та позитивної мотивації до розвитку власної моральної самосвідомості, рефлексії, вироблення власних смисложиттєвих цінностей;
- стимулювання до розширення знань про себе, смисложиттєву сферу та роботи над собою.

З метою поліпшення виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи ми використовували різні форми позакласної виховної роботи.

Водночас, форми виховної роботи забезпечували реалізацію змісту, що відповідав би визначеним нами педагогічним умовам. Вибір форм виховної роботи з виховання смисложиттєвих цінностей у позакласній діяльності зумовлювався, зокрема, кількістю вихованців. За кількістю охоплених процесом виховання школярів форми поділяються на індивідуальні, мікрогрупові, групові (колективні) і масові.

У процесі дослідно-експериментальної роботи своєю ефективністю підтвердили індивідуальні форми роботи, які сприяли розумінню вихованцями себе як суб'єкта життя, більш глибокому осмисленню життя, розкриттю індивідуальності особистості учня, реалізації сутнісних сил, задоволенню моральних потреб.

Індивідуальні форми роботи використовувалися на формувальному етапі дослідження з метою формування у школярів позитивної Я-концепції, позитивного самосприйняття, об'єктивної самооцінки та розвитку моральних якостей та особистісного потенціалу. Така робота допомагала педагогу краще пізнати і розкрити індивідуальність вихованців, їхні здібності і нахили, спрямовувати їхній розвиток, тоді як сам учень мав нагоду отримати кваліфіковану консультацію, конфіденційну пораду педагога з тих чи інших питань чи проблем, які його хвилюють. Обираючи індивідуальні форми роботи вчителі мали виявляти інтерес до дитини, володіти діагностувальними і виховними методиками, розуміти дитину у тій ситуації, в якій вона опинилась, проявляти педагогічний такт та спілкуватися з дитиною на суб'єкт-суб'єктному рівні (Журба, К., 2008, с.967). Практика показала, що індивідуальна робота з школярами основної і старшої школи неможлива без скоординованих дій учителів, батьків і учнів як суб'єктів виховного процесу, що досягається за умови постійних контактів та довіри один до одного, обміну думками та життєвим досвідом. Перевіреними й ефективними формами індивідуальної роботи у вихованні смисложиттєвих цінностей були психолого-педагогічний супровід, індивідуальні бесіди, консультації, педагогічне спостереження, робота над проектом, підготовка до виховних заходів, конкурсів, що давало змогу враховувати індивідуальні і вікові особливості вихованців, життєві обставини з метою оптимізації виховного процесу.

Позитивна динаміка виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи, була можливою завдяки об'єктивній діагностиці їхньої смисложиттєвої сфери на констатувальному етапі дослідження, постійному педагогічному спостереженню, виявленню потреб та розробці індивідуальних програм розвитку і саморозвитку зростаючої особистості.

Важлива роль у цьому плані відводилася консультуванню. У своїй роботі ми керувалися положенням С. Гальцової, згідно якого: „Основні цілі психологічного консультування респонденти бачать в отриманні кваліфікованої поради, можливості навчитися новим способам поведінки і подивитися на ситуацію з „іншої точки зору”, отримати підтримку сторонньої людини і знайти для себе відповіді на такі глобальні питання як „У чому сенс мого життя?”, „Навіщо я живу?”” (Гальцова С.,2012, с. 48).

Основними умовами індивідуального консультування були конфіденційність, добровільність, відповідальність.

Консультування включало три етапи:

- *діагностувальний* – ставив за мету визначення проблем дитини, використання методів педагогічного спостереження, бесід, вивчення моральних особливостей стосунків, взаємин, ставлення до себе, до життя, до проблем;
- *планування* здійснювалося з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей, потенціалу, з опорою на сильні сторони дитини, підсиленням відповідальності та мотивації у прийнятті моральних рішень, моделюванням можливих шляхів вирішення проблеми, вироблення власних смисложиттєвих цінностей, цілей, перспектив, планування власного життя;
- *психокорекційний* – включав комплекс різноманітних методів, технік і вправ, залежно від плану. На цьому етапі перевага надавалася особистісно зорієнтованому підходу та методам стимулювання (заохочення, спонукання, подяка, логічна послідовність).

Виходячи із завдань нашого дослідження індивідуальне консультування передбачало:

- емоційну підтримку, інтерес та увагу до смисложиттєвої сфери і переживань дітей підліткового і раннього юнацького віку;
- розширення моральної свідомості і самосвідомості особистості;
- зміну ставлення до проблеми, визначення перспектив, вибір морального рішення замість „глухого кутка та підвищення моральної відповідальності особистості;

- розроблення стратегії і плану досягнення мети та вироблення смисложиттєвих цінностей.

В організації консультативної роботи з школярами основної і старшої школи ми використовували методику О. Хухлаєвої, яка передбачала:

- встановлення контакту з учнями;
- запит учня та опис труднощів;
- окреслення бажаних змін у собі та інших людях у ситуації;
- психодіагностична бесіда;
- спільний пошук причин труднощів;
- використання методу „чужих проблем” в усвідомленні своєї проблеми школярами;
- реорієнтація як спільне розроблення конструктивного шляху подолання проблем (Хухлаєва, О., 2001).

Використана нами робота у мікрогрупах, об'єднувала дітей за інтересами, що сприяло діалогічному спілкуванню на паритетній основі. Мікрогрупові форми роботи ґрунтувалися на активній взаємодії дітей між собою та партнерстві усіх учасників виховного процесу, що привчає дітей до роботи у команді, сприяє формуванню командного духу, почуття ліктя товариша. Водночас, робота у мікрогрупах активізує процеси критичного і креативного мислення, самоосвіти і самовиховання школярів, дає змогу коригувати цілі та засоби, враховувати свої інтереси та інших людей. Мікрогрупова діяльність підтвердила свою доцільність у пошуковій, проектній і творчій діяльності.

Використання групових (колективних) форм роботи давало змогу педагогам спілкуватися одразу з усім класом, спостерігати за поведінкою дітей та їхнім спілкуванням, ставленням до життя, уміння вирішувати проблеми, які виникають, розумінням та узгодженням дітьми індивідуальних й колективних цілей. Групові форми роботи значною мірою виявляли, як в реальному житті діти розуміють та виявляють гідність, свободу, любов, справедливість. У своїй дослідно-експериментальній роботі ми використовували такі форми групової роботи як виховні години, тренінгові заняття, етичні і сократівські бесіди, міні-дискусії і дискусії, брейн-ринги, обговорення, гуртки, клуби, квести тощо.

Перевагою групових форм роботи є порівняно невелика кількість учнів, партнерська взаємодія, наявність спільних інтересів і цілей. Групові форми роботи спонукають дітей до ініціативності, активності, сприяють розширенню і поглибленню світогляду, більш глибокому розумінню один одного, встановленню дружніх стосунків з однолітками.

Поширеною формою позакласної виховної роботи були виховні години, які передбачали створення оптимальних умов для спілкування класного керівника з учнями з метою виховання у них смисложиттєвих цінностей.

Як правило, виховні години присвячувались актуальним проблемам, які стосувалися осмисленого ставлення до життя, смислу і мети життя, подолання протиріч, життєвих криз чи проблем, визначення перспектив тощо. Формувальний етап експерименту передбачав проведення виховних годин за планом, систематично. Зверталася увага на позитивну подачу матеріалу, в оптимістичному ключі, у зв'язку з життям. Спілкування на виховних годинах здійснювалося з опорою на думку школярів, з урахуванням їхніх особистісно-психологічних особливостей, що давало змогу розвивати критичне мислення, конструктивізм. Як правило, педагог намагався залучити усіх учнів до спільної розмови, дати змогу кожному висловити свою точку зору.

У розроблених нами виховних годинах для учнів 5-11 класів з виховання смисложиттєвих цінностей, велика увага приділялася ставленню особистості до себе; розумінню себе і власних моральних потреб. Виховання смисложиттєвих цінностей на виховних годинах в основній і старшій школі включало наступні напрямки:

- ставлення до себе (самопізнання, самооцінка, самоприйняття);
- цінність людського життя та шляхи самореалізації;
- смисл життя і мета життя;
- життєві плани та перспективи;
- життєві випробування, труднощі та потенціал людини;
- смисложиттєві цінності;
- творення людиною себе та власної долі.

У своїй роботі ми також використовували і масові форми, як прості (з використанням одного методу), так і комплексні (з поєднанням різних методів і засобів) в залежності від виховних цілей і задач. Однією з таких форм були зустрічі з відомими людьми.

На уявлення дітей про смисл життя, життєві плани і цілі великий вплив мали зустрічі з відомими людьми, захисниками Вітчизни. Зокрема, на базі експериментального закладу НВК «Домінанта» у 2015 році відбулися зустрічі з народним депутатом України, українським військовим льотчиком 1-го класу, полковником Повітряних Сил ЗС України, Ю. Мамчуром зі старшокласниками за «круглим столом», А. Сеїтаблаєвим, українським актором та режисером, заслуженим артистом, ведучим військово-патріотичного ток-шоу «Хоробрі серця» на телеканалі «1+1», режисером, сценаристом, актором театру і кіно, який поспілкувався з учнями 8-х класів, почесним гостем на День Наума 2015 р. М. Величковичем — народним депутатом України, президентом Всеукраїнської федерації українського рукопашу гопака, істориком і дослідником українського козацтва. У 2016 році до Дня Героїв Небесної Сотні відбулися зустрічі з народним депутатом України, Головою комісії Верховної Ради України з питань охорони здоров'я, Заслуженим лікарем України, доктором медичних наук, відомим політиком та громадським діячем О. Богомолець; першим космонавтом незалежної України, Героєм України, народним депутатом України 4-го скликання, Народним Послом України, кандидатом технічних наук, Л. Каденюком; відомим українським політиком та громадським діячем, народним депутатом України багатьох скликань, екс-прем'єр-міністром України, екс-міністром економіки України, президентом Українського союзу промисловців і підприємців А. Кінахом.

У ході таких зустрічей діти не лише дізнавалися про досягнення і здобутки відомих гостей, а й про уміння протистояти тиску, визначати життєві пріоритети, планування і програмування власного життя, життєстійкість, уміння долати труднощі, здатність відмовитися від шкідливих звичок та роботу над собою, власним характером. Запитання дітей стосувалися і смисложиттєвої сфери, прагнення розібратися у тому, що у житті має бути на першому місці, а

що не так важливо. У даному випадку для дітей важливим був досвід інших людей, їхній приклад, їхнє розуміння смислу життя та смисложиттєвих цінностей.

У дослідно-експериментальній роботі нами використовувались різні групи методів:

- вербальні (пояснення, роз'яснення, бесіда, умовляння);
- інтерактивні (дискусії, обговорення)
- рефлексивні (рефлексивно-експліцитний метод, асоціацій);
- ігрові (сюжетно-рольові, розвивальні, ділові ігри)
- практичні (КТС, проекти, творчі справи, ціннісні дилеми);
- наочні (презентації, тематичні стенди, шкільні газети, бюлетені, кінолекторії, ЗМІ).

Спосіб організації кожного виду діяльності потребує творчого підходу з боку педагога. При цьому слід враховувати, що одні і ті самі форми можуть стосуватися різних напрямів діяльності школярів.

Порівняння ефективності різних форм свідчить, що у педагогічній практиці найбільш ефективними є індивідуальні і мікрогрупові форми завдяки можливості оперативно змінювати педагогічну тактику за зміни умов чи обставин в яких перебуває дитина.

Психолого-педагогічний супровід як система діяльності психолога і педагога була спрямована на створення педагогічних умов з виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи ґрунтувався на гуманістичному та особистісно орієнтованому підходах. Психолого-педагогічний супровід є персоніфікованим та спрямованим на особистість конкретної дитини, що давав змогу дитині розраховувати на підтримку у ситуаціях морального вибору, не полишаючи її сам на сам з проблемами. Педагоги не могли вказувати чи нав'язувати якусь лінію поведінки дитині, але могли використовувати методи пояснення, роз'яснення, умовляння, моделювання життєвих ситуацій, з тим щоб допомогти зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки власних дій чи рішень. Завданням психологів і педагогів було допомогти дитині осмислити власний досвід, помилки, з тим щоб

рухатися уперед у своєму розвитку, краще зрозуміти себе, смисл життя та виробити власні смисложиттєві цінності.

Психолого-педагогічний супровід є важливим чинником розвитку когнітивної, емоційно-ціннісної, вольової і діяльнісної сфери особистості, а також її саморегуляції. Метою психолого-педагогічного супроводу, з точки зору нашого дослідження, є підвищення рівня вихованості смисложиттєвих цінностей кожного школяра, та відповідність смисложиттєвих потреб засобам їх досягнення.

Таким чином, ефективність виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної і старшої школи у позакласній діяльності значною мірою залежить від доцільного використання сучасних форм і методів здатних вирішити поставлені поставлених задачі та орієнтувати дітей на смисложиттєві цінності.

Список використаних джерел:

1. Алексеева Ю.А. Сучасна модель консультативної роботи з підлітками / Ю.А. Алексеева // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Вип. 10: зб. наук. праць. – К : видавництво НПУ імені М.П.Драгоманова, 2012. – С. 5–12.
2. Гальцова С.В. Формування в процесі психологічного консультування готовності майбутніх педагогів до прийняття ефективних рішень / С. В. Гальцова // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – Вип.10 : зб. наук. праць. – Київ : Видавництво НПУ імені Драгоманова, 2012. – С. 41–50.
3. Журба К.О. Форми організації виховання// Енциклопедія освіти / гол.ред. В.Г.Кремень.- К.:Юрінком Інтер, 2008.- С.967.
4. Хухлаева О.В. Основы психологического консультирования и психологической коррекции : Учебное пособие для студентов высш.пед.учеб.заведений/ Хухлаева Ольга Владимировна. – Москва: Академия, 2001.-202 с.
5. Martin, R. A. (2002). Alternatives in Education: An Exploration of Learner-Centered, Progressive, and Holistic Education. Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association. New Orleans, LA, (April 1-5)
6. Miller, J. (1996). The Holistic Curriculum. Toronto, Canada: Ontario Institute for Studies in Education Press.

В статье раскрываются современные формы и методы воспитания смысложизненных ценностей у школьников основной и старшей школы. Значительное внимание уделяется раскрытию индивидуальных, микрогрупповых, групповых и массовых форм воспитания. Охарактеризованы методы воспитания смысложизненных ценностей: вербальные, интерактивные, рефлексивные, игровые, наглядные, практические. Освещена роль психолого-педагогического сопровождения.

Ключевые слова: смысложизненные ценности, формы воспитания, методы воспитания, школьники основной и старшей школы, внеклассная деятельность.

The article reveals contemporary forms and methods of raising semantic values in schoolchildren of basic and high schools. Considerable attention is paid to the disclosure of

individual, microgroup, group and mass forms of education. The methods of education of semio-life values are described: verbal, interactive, reflexive, game, visual, practical. The role of psychological and pedagogical support is highlighted.

Key words: values of meaning of life, forms of education, methods of education, pupils of basic and high schools, extracurricular activities.